

Tõnis Kahu: rikutus ja vabadus

(Essee põhineb konverentsil «Inimõigused ja popkultuur» peetud ettekandel.)

15.12.2012

Tõnis Kahu, kultuuri-uuriija

On arvamus, mille kohaselt popkultuuril on võime lagundada diktatuuri, just nagu see väidetavalt juhtus teatud määral Nõukogude Liiduga. Vaadake või dokumentaalfilmi «Disko ja tuumasõda», kus kirjeldatakse Eesti parteijuhtide abituid katseid blokeerida Soome televisiooni. Küsimus, mis on oluline ja mida küsis ka tollane kommunistlik diktatuur oma kabinetides, oli lihtne: mis ikkagi on selles populaarkultuuris kahjulikku?

Üks võimalik vastus rääkis midagi nõukogudevastasest sõnumist, aga seda oli – kui mõned ilmselged erandid välja arvata – väga raske fikseerida. Lääne popmuusika ja filmid ei öelnud otsesõnu ju midagi kehtivale korrale vastalist. Võib-olla oli tõele lähemal see, et popkultuur n-ö propageeris läänelikku elulaadi. Kuid vähemalt minu jaoks polnud asi sõnumis, mida see popkultuur kandis, vaid tolles kultuuris eneses. Selles, et ta lõi illusoorse ühtekuuluvustunde, kogukonnatunde väljaspool neid raame, mida diktatuur mulle anda suvatses. Ma sain oma lemmikplaate kuulates rääkida teiste, kaugete inimestega ja nende inimeste kõne jõudis otse minu ellu.

Alles aja möödudes hakkasin rohkem mõtlema, mis siiski täpselt toimus. Ma käsitlesin popkultuuri kui vabastavat, kuid taipasin alles hiljem endalt küsida, kas see ikka oli nii. Tänu filmidele ja plaatidele sain ma ehk harrastada pigem teatavat eskapismi. Ma kuulasin Ameerika Häälest kirjeldusi inimõiguste rikkumisest Nõukogude Liidus, kuid samas olid minu kultuurilised reaktsioonid vähem poliitilised.

Üks rokkmuusikas enim kasutatud teemasid on tüdimus ja tülpimus ning sellele reageerimine agressiivsete väljendusviiside kaudu. Ka minu pilt Nõukogude Eestist, kus ma elasin ja kasvasin, oli seotud halli tüdimusega ja alles mõne aja pärast küsisin endalt, kas näiteks muusika, mida ma armastasin, oli leevendus sellele abitusetundele, või oli ta osalt ikkagi ka viis minu fantaasiate kaudu seda probleemi ennast sõnastada. Vahest andis popkultuur mulle teatava kogemuse maailmast, mida ma võin ju fantaasiaks nimetada, kuid mingis osas oli ikkagi ka lihtsalt illusoorne või isegi vale.

See aga on juba üldisem kultuuriteoreetiline küsimus ning me võiksime sel puhul natuke mõistetest enestest rääkida. Popkultuur, kui asjasse natuke süveneda, on ilusam ja ajakohastatum termin, mis aga tähistab sama asja, mida kunagi nimetati massikultuuriks. Ja massikultuuriteooria tundis 20. sajandi I poolel ja mõnevõrra hiljemgi muret just selle pärast, kas mitte ei looda inimeste jaoks «kaunist näivust», illusiooni ja eskapistlikku lavastust. Kas mitte ei toimu just massikultuuri kaudu suurejoonelist ajupesu?

Tõsi, pärast Teist maailmasõda kõneviis muutus. Termin «popkultuur» hakkas tähistama ameerikalikku suhet teemasse, mis oli seni olnud Euroopa intellektuaalide valitseda. Massi mõiste asemele tuli idee rahvast kui selle uue kultuuri valdajast. Popkultuur polnud populaarne mitte lihtsalt selles mõttes,

et ta oli statistiliselt edukas. Ei, see mõiste tähendas omal moel ka seda, et ta kuulus rahvale, väljendas ja esindas neid.

Popkultuuri mõiste kinnitumine tähistas Ameerika Ühendriikide ja ameerikalike väärtuste uut moodi saabumist Euroopasse. Just popkultuuri kaudu kõnetasid Ühendriigid Euroopat. Näiteks Saksamaa denatsifitseerimisel oli Ameerika popkultuuril kaalukas roll. Külma sõja kontekstis hakkas Ühendriikide popkultuur kõnelema alles mõnevõrra hiljem.

Külm sõda oli võitlus mitte-Ameerika, anti-Ameerika vastu. Ja seegi oli üks põhjus, miks oli vaja kokku monteerida teatav Ameerika identiteet. Vastus oli Ühendriikide defineerimine tulevikulisena – kõigi võimaluste maa, nn uus maailm, valmis realiseerima utoopiat, mida tuntakse American Dreami nime all.

Meie jaoks on tähtis kogu teema veel üks külg – too kujutis tulevikust paigutati sõjajärgse demograafilise plahvatusega lisandunud noorele põlvkonnale. Ameerika kultuur oli popkultuur ja popkultuur oli noortekultuur. Nõnda fikseerus see nn 60. aastate põlvkond, mis on tänapäeva noorte meelehärmiks jäänudki omamoodi noorolemise sümboliks – märgiks, mille ees kõik järgmised põlvkonnad peavad justkui vastutama.

Muutused, mis 60. aastatel aset leidsid, olid kaheplaanilised. Ühest küljest selline kujutis Ameerikast tõepoolest globaliseerus (ehk nagu ütles filmilavastaja Wim Wenders, «ameeriklased koloniseerisid meie alateadvuse»). Teine moment oli see, et too mainitud noortepõlvkond lahutas end just 60. aastatel Ameerikast, tema väärtustest ja hoiakutest, kõigest sellest, mida too põlvkond ellu viima oli määratud. Sümbolse tähendusega oli siin Vietnami sõda, mis seadis American Dreami idee küsimuse alla.

Noorolemisest sai omamoodi inimõigus ja tegelikult polnud see esmakordne. 1789. aastal Prantsuse Rahvussambles poolt vastu võetud «Inimese õiguste deklaratsiooni» täiendati neli aastat hiljem veel muude punktide seas ka artikliga 28, mis kõlas: «Üks põlvkond ei tohi allutada oma seadustele tuleviku põlvkondi.» Nüüd lihtsalt tuli see põlvkondade konflikt kõikjal uuesti esile. Tulemuseks oli hulk kultuuriliselt kaalukaid sündmusi, mille kulminatsiooniks peetakse ehk 1968. aasta kevadet – nii Ühendriikides kui Euroopas toimusid omad võitlused ning mõnes mõttes oli see popkultuursete ja poliitiliste protsesside kokkusulamise kõrghetk.

Aga tähtsamad kui konkreetsed aktid, plaadid, raamatud või filmid oli just see lahtiütlemine kui sündmus ise – eriti valus just Ameerika Ühendriikide jaoks. Võib öelda, et 1980. aastatel võeti sellel teemal omamoodi revanš ning popkultuuri ja poliitika suhted artikuleeriti ümber – paljuski just vastandudes 60. aastate mudelitele, eriti sellele noortekultuuri lahtiütlemisele Ameerikast.

Kolmas laine poliitika ja popkultuuri suhetes kirjeldab situatsiooni pärast Nõukogude Liidu lagunemist. Kui ühtpidi võis 80. aastaid vaadelda kui märki 60. aastate ideaalide lüüasaamisest, siis teistpidi ei pruugi see nõnda olla. Mõnes mõttes on probleem ehk hoopis selles, et 60ndad võitsid ja võitsid liiga põhjalikult. Toona toimunud võime mõista kui põlvkondlikku konflikti. Vanem

generatsioon sidus noorema teatavate väärtustega, mida aga too keeldus realiseerimast. Ütleme nii: 60ndate põlvkond nõudis õigust naudingule ja rahuldusele, mida aga isade põlvkond keelas. Või siis pakkus selle asemel mingit kesist kompromissi.

See, muide, oli ka üks 80. aastate konservatiivide etteheide tolele kunagisele põlvkonnale, kuid ma ei kirjuta sellele päriselt alla – rahuldus ja nauding on tõsised kategooriad. Näiteks selles mõttes krestomaatiline laul on ehk The Rolling Stonesi «I Can't Get No Satisfaction», kus tegelikult keeldutakse harjumuspärasest tarbimisühiskonna rahulejäämise viisidest ja nõutakse – nagu rokkmuusika tihti on teinud – midagi enam, isegi täpsustamata, mis see «enam» on.

Just selles mõttes aga ongi 60. aastad nüüd võitnud. Järjest raskem on nõuda midagi enam – maailm on järjest paindlikum. Meid ei valitseta enam ideoloogilise, poliitilise surve kaudu, millele võiksime vastu hakata, me ise osaleme vabatahtlikult sellistes struktuurides, mehitame kapitali liikumist ega hakka vastu, sest pole enam kurja ja keelavat isafiguuri, kellele vastu hakata.

Teoks on saanud liberaalse mõtlemise paratamatu üleminek – isikuvabadustelt tarbijavabadustele.

Tahame või ei taha, inimõigused on mõnes mõttes külma sõja heitluste jätk ja eetiliselt on ta sama kummaline, nagu olid Reagani ajal näiteks kurjuse vastu võideldes püstitatud Ladina-Ameerika diktatuurid. «Rahvusvahelisel kogukonnal» (nagu Tony Blair seda kunagi nimetas) on õigus inimõigusi kaitstes ületada riigipiire. Inimõigusi austavad lääne ühiskonnad tohivad selle idee nimel eirata inimõigusi (näiteks rakendada piinamist).

Inimõigused on seega osa reaalspoliitikast ja sellest ka rüvetatud. Kuid selle taga on veel midagi ja sellele osutas suhteliselt hiljuti Slavoj Žižek. Inimõiguste loogika toetub tema järgi alalhoidlikkusele. Sellesse maailma pole võimalik ette kujutada muutust parema poole, soovi luua uut. Muidugi öeldakse selle peale, et katsed luua uut ja paremat maailma on pea alati viinud katastroofini. Ehk me kaitseme inimese õigusi justkui selle pärast, et umbusaldame inimloomust ja teame, et tema iseseisvalt valitud tee viib alati hävinguni. Inimõiguste eest võideldes (aga ka kõiki inimtegevuse vorme turu kätte usaldades) ei kaitse me inimesi seega mitte siis mingite kurjade diktaatorite ja nende režiimide eest, vaid inimese enese eest. Ja siin tahan ma taas mängu tuua popkultuuri.

Ma nimelt armastan sellist popkultuuri, mis tegeleb utoopilise mõtlemisega ja unistamisega ega ole esteetiliselt ega poliitiliselt seotud tolle madalaima ühisnimetaja survega. Või siis on ta liiga isiklik, ehk isegi räpane ja müraküllane. Nii laulis näiteks Bob Dylan 1963. aastal – üsna varsti pärast Kuuba raketikriisi – oma laulus «Masters Of War» sellest, kuidas ta soovib sõjaõhutajate surma, kuidas kavatseb kõndida nende kirstu järel ja hoolitseda selle eest, et nad enam sealt kunagi üles ei tõuseks. Selline kõneviis peab häirima, see toimibki ainult nii.

Sestap ma ei tea, kas popkultuuri ja poliitilise liberalismi ühendus toimib nii, nagu keegi võiks seda soovida. Popkultuur pole lihtsalt seesama mis massimeedia – üks suur kujuteldav ruum, kuhu loodetakse ära mahutada mistahes positiivne, inimese vabadusest rääkiv sõnum ja seejuures kindel olla, et too sõnum kuigivõrd rikutud, rüvetatud ja moonutatud ei saa. Popkultuur pole lihtsalt kanal – temas on nakkuseoht, rikutuse jõud. Ja kui see alati ei ilmneki, siis keegi kusagil ikkagi loodab.

Essee põhineb konverentsil «Inimõigused ja popkultuur» peetud ettekandel.